

Rusmir Šadić

Spoznajna teorija Mulla Sadre Širazija

UDK 28:1
165
1-al-Shirazi

Recentna istraživanja i brojni naslovi objavljeni na Zapadu pokazali su neutemeljenim stavove o "kraju" islamske filozofije nakon smrti Averroesa i posvjedočili postojanje bogate intelektualne tradicije razvijane unutar muslimanskog intelektualnog kruga. Epistemologija, iako neraskidivo vezana za ontologiju i metafiziku, jedna je od disciplina koje su naročito njegovane unutar kasnije islamske filozofske misli. Autor to pokazuje na primjeru doktrine o sjedinjenju spoznavaoca i predmeta spoznavanja (*ittihad al-aqil wa al-ma'qul*), te ideje uprisutnjenog znanja (*'ilm al-huduri*), što su kategorije koje dominantno pripadaju sadrijanskoj filozofskoj tradiciji.

Ključne riječi: teorija spoznaje, islamska filozofija, unifikacijski argument, upristunjeno znanje.

Uvod

Kada govorimo o islamskoj filozofiji, važno je naznačiti kako je riječ o onom mišljenju čiji su temelji položeni u djelima prvih muslimanskih peripatetika ali koje ima svoj povijesni kontinuitet i raskošnu intelektualnu tradiciju čije se stranice još uvijek ispisuju. Naime, poznato je da se na Zapadu razvoj islamskog filozofskog mišljenja pratio do vremena slavnog Aristotelovog komentatora i istaknutog filozofa Averroesa, da bi s njegovom smrću bio označen kraj ozbiljnog filozofskog promišljanja među muslimanima. Svjedočanstvo o tome možemo naći u brojnim zapadnim studijama, enciklopedijama i stručnim radovima, koji poglavlje islamske filozofije zatvaraju s 1198. godinom. Tačnije, na islamsku filozofiju se nastojalo ukazati samo kao na “prolazan fenomen” ili ono što jedva predstavlja *most* između Antike i latinskog Srednjeg vijeka. Ipak, takvi previdi uglavnom su načinjeni usljed nepoznavanja jezika, kulture, intelektualnih gibanja ali i zanemarivanja ukupnog mišljenja koje je dolazilo s Istoka, budući da je važno mišljenje kako jedino ozbiljno misli zapadni čovjek. Međutim, tokom nekoliko posljednjih decenija stvari se značajno mijenjaju, te se sve više uviđa značaj stvarnog izučavanja i neposrednog pristupa izvorima, nasuprot ranije prisutnim negiranjima i zanemarivanjima.

Istraživanje pokazuje da se, u trenutku kada je filozofska misao muslimana u Andaluziji bila na zalasku, snažan procvat i buđenje filozofije dogodio na Istoku. Naravno, riječ je o rađanju iluminacijske škole, koju je utemeljio Suhrawardi, metafizičar *par excellence*, a koja će dati plejadu izvrsnih mislilaca. Upravo će se iz reda filozofa suhrawardijanske orijentacije pojaviti i Mir Damad kao osnivač isfahanske škole, ali prije svega kao učitelj Mulla Sadre Širazija, najslavnijeg imena unutar kasne islamske filozofije, čije mišljenje predstavlja kontinuitet i vrhunac islamskog filozofskog mišljenja. Naime, uz peripatetičku (*mashshai*), kao najznačajniju filozofsku školu u islamu a kojoj su pripadali prvi filozofi među muslimanima, te iluminacijsku (*ishraqi*) kao drugu, s Mulla Sadrom dolazi do rađanja nove intelektualne perspektive i osnivanja treće filozofske škole u islamu, poznate pod nazivom *al-hikma al-muta’aliyya* ili škola *transcendentne filozofije*. Ona predstavlja sintezu filozofije, filozofirajuće teologije i duhovne supstance islama ili gnoze, drugdje označene kao sufizam. Drugim riječima, on nastoji povezati i pomiriti analitičko mišljenje, tradiciju islama i gnostičku intuiciju.¹

S Mulla Sadrovim mišljenjem dolazi do istinskog oživljavanja islamske filozofije, budući da je riječ o takvom intelektualnog angažmanu koji podrazumijeva razvijanje svih važnih ideja njegovih prethodnika i njihovo elaboriranje na jedan krajnje izvoran način, koji će u konačnici dovesti do stvaranja nesvakidašnjeg sustava filozofije te omogućiti daljnji razvoj muslimanske intelektualne tradicije. Drugim riječima, njegov intelektualni angažman na projektu sintetiziranja ukupne misleće tradicije muslimana vodio je ka originalnoj reinterpretaciji klasičnih filozofskih pitanja, što je u konačnici rezultiralo otvaranjem novih intelektualnih perspektiva, čija se gibanja mogu motriti tokom narednih stoljeća. Konačno, sva intelektualna kretanja u Perziji u protekla tri stoljeća na određen način vezana su za ime Mulla Sadre Širazija. Stoga je zasigurno riječ o jednoj od najznačajnijih ličnosti u povijesti islamskog filozofskog mišljenja.

¹ Za detaljniji uvid u kontinuitet muslimanskog filozofskog mišljenja, osobito u njegovoj kasnijoj fazi vidjeti: Seyyed Hossein Nasr, *Islamic Philosophy from Its Origin to the Present*, SUNY Press, 2006.

Mulla Sadra Širazi – zenit islamske filozofije

Mulla Sadra Širazi najznačajnije je ime kasne islamske filozofije, čije mišljenje predstavlja sami vrhunac ukupne misleće tradicije muslimana.² Pored toga što je jedna od temeljnih Sadrovih intencija bilo usklađivanje i sintetiziranje mišljenja ranijih muslimanskih filozofa i gnostika, njegova filozofija smjera ka istinskom i trajnom pomirenju različitih interpretativnih perspektiva među perjanicom baštinka filozofije njegova vremena.

Kada govorimo o djelima Sadra al-Dina Širazija, onda treba reći da pred sobom imamo jedan od najraskošnijih spisateljskih genija unutar muslimanske intelektualne povijesti, čiji radovi pokrivaju gotovo sve značajne teme tradicionalnih i racionalnih znanosti tog vremena. Metafizika, ontologija, epistemologija, kozmologija, eshatologija, psihologija i prirodne znanosti tretirane su u svojim tradicionalnim formama. Ipak, njegova najznačajnija djela, odnosno ona koja su mu priskrbila počasne titule, pripadaju području racionalnih znanosti, naročito u domenu tradicionalne metafizike. Iako je, zahvaljujući naporima Sajjida Džalala al-Dina Aštijanija i Muhammada Khwajavija, učinjeno mnogo na polju raskrivanja Sadrove intelektualne zaostavštine, Ibrahim Kalin smatra kako smo ipak daleko od toga da imamo upotpunjenu listu Sadrovih djela, kritički uređenih i objavljenih.³

U kontekstu ukupne islamske intelektualne povijesti važno je naznačiti nekoliko značajnih segmenata Sadrovog spisateljskog opusa. Prije svega, Sadra je savremenik Descartesa i njegova misao je imala značajan utjecaj na kasnije generacije mislilaca, što je vodilo ka utemeljenju nove škole mišljenja a time i opovrgavanja navoda kako je filozofska aktivnost u zemljama islama okončana s Gazalijevim, odnosno Averroesovim *Tabafutom*.⁴ Također, Sadra predstavlja kulminaciju različitih filozofskih tokova islamske intelektualne povijesti. Stojeći na raskrsnici četiri velike tradicije: aristotelijanske filozofije (*mashshai*) povezano s Farabijem i Ibn Sinom, iluminacijske škole (*ishraqi*) utemeljene od strane Suhrawardija, islamske teologije (*kalam*) i metafizičkog gnosticizma ili gnoze (*irfan*), dominantno označene Ibn Arebijevom školom, Sadra je pokrenuo veliki projekt sintetiziranja ukupne misleće tradicije muslimana u koherentnu cjelinu u obliku originalnog i sveobuhvatnog filozofskog sistema, koji je nazvao *transcendentna filozofija* (*al-hikmah al-muta'aliyyah*). Stoga, sadrijanski korpus pokazuje izuzetan spoj različitih tokova mišljenja, od onih čisto logičkih i analitičkih rasprava o suštini i logičkim kategorijama, do iznimno poetskih i ekstatičnih diskursa o sveuključujućoj zbilji bitka i otkrovenju kao izravnom načinu spoznavanja božanskih tajni. U tom smislu, Sadra pokušava dovršiti projekt čiji počeci datiraju još od Suhrawardija, odnosno od pomirenja analitičkog i diskurzivnog promišljanja (*nazar*) s mističnim iskustvom i duhovnim usavršavanjem. Također, sintetička priroda Sadrovog mišljenja, koja nastoji integrirati različite dimenzije islamske intelektualne povijesti, ima neprocjenjivu važnost kao izvor za povijest islamske filozofije.

Konačno, Mulla Sadra u svojoj filozofiji, označenoj pojmom *transcendentna* ili *metafilozofija* (*hikmah al-muta'aliyyah*), smiruje najraskošnije plodove filozofije (*falsafa*), gnoze (*'irfan*) i teologije (*kalam*). Imajući u vidu te osobnosti Sadrova mišljenja, postoje ozbiljne dileme i rasprave o tome kako odrediti njegovu filozofiju, da li u njegovom mišljenju dominira racionalno-analitički ili gnostički pristup, odnosno da li Sadru čitati kao *filozofa* ili *teozofa*.

² Mulla Sadra se rodio 1571. godine u Širazu, gdje je stekao elementarno obrazovanje. Daljnju edukaciju nastavlja u Isfahanu, gdje se upoznaje s peripatetičkom filozofijom, neoplatonizmom te mišljenjem muslimanskih filozofa i teologa kao što su Suhrawardi, Tusi i Ibn Arabi. Nakon toga, uslijedio je period Mulla Sadrove samoizolacije u selu Qahak, nedaleko od grada Qom, gdje se filozof iz Širaza posvetio kontemplaciji i pisanju svog najznačajnijeg djela *Asfār*. Nakon nešto više od deset godina Mulla Sadra se vraća u Širaz i preuzima ulogu predavača, što odgovara vremenu nastanka mnogih radova i traktata iz različitih znanstvenih oblasti.

³ Najznačajnija djela Mulla Sadre Širazija su *Asfār al-arbā'ah* (*Četiri putovanja*), *Kitāb al-mashā'ir* (Knjiga o metafizičkim prosezanjima), *Shawahid al-rubūbiyyah*, *Hikmah al-'arsbiyyah* (Tronska mudrost), *Mafatih al-gayb* (Ključevi onostranog).

⁴ Riječ je o djelu *Tabafut al-falasifah* (Nesuvislost filozofa), koje predstavlja Gazalijevu kritiku muslimanskih peripatetika (Farabi i Ibn Sina), te o spisu Ibn Rušda *Tabafut al-tabafut* (Nesuvislost nesuvislosti), koje je nastalo kao odgovor na Gazalijevu kritiku. Oba djela predstavljaju fundamentalne tekstove klasične islamske filozofije. Vidi: Simon van den Bergh, *Averroes' Tabafut al-tabafut* (*The Incoherence of the Incoherence*), Oxford University Press, 1954.; ili izdanje na hrvatskom jeziku; Averroes, *Nesuvislost nesuvislosti*, (prev. Daniel Bučan), Naprijed, Zagreb, 1988. Prvi prijevod Gazalijevog *Tabafuta* na engleski jezik načinio je Sahib Ahmad Kamali, *Al-Ghazali's Tabafut al-falasifah* (*Incoherence of the Philosophers*), Lahore, 1953., nakon čega je uslijedio i prijevod prof. Michaela Marmure, *The Incoherence of the Philosophers: Tabafut al-falasifah: a Parallel English-Arabic Text* (Preveo: Brigham Young University Press, 1997). Također, vidi prijevod Daniela Bučana; Abu Hamid al-Gazali, *Nesuvislost filozofa*, Hrvatska sveučilišna naklada, 1993, Zagreb.

I dok jedni idu za tim da njegovu misao odrede kao *teozofiju*⁵, a drugi kao *metafizičku filozofiju*⁶, *egzistencijalnu ontologiju* ili jednostavno *transcendentnu mudrost*, nužno je naznačiti činjenicu da je riječ o onom intelektualnom angažmanu iz koga se rađa teorija spoznaje koja svoje korijene ima kako u racionalno-analitičkoj kategoriji mišljenja, jednako tako i u onom gnostičkom, koje kuša i dohvata organima transcendentne spoznaje.

Osnovni principi spoznajne teorije

Kako god da odredili i razumjeli Mulla Sadrovu *hikma muta'aliyyu*, treba kazati kako ona skončava u jednoj epistemologiji, koja intuitivnu spoznaju i mistično iskustvo smatra integralnim dijelom spoznaje, i koja kategoriju uprisutnjenog znanja (*al-'ilm al-huduri*) vidi kao najvišu i najbolji način da se dohvati zbilja bitka. Podsjećanja radi, jedan od temeljnih principa Sadrove epistemologije glasi da "istinska demonstracija (*al-burhan al-haqiqi*) nije u suprotnosti sa osvjedochenjem zasnovanim na otkrovenju (*al-shuhud al-kashfi*)"⁷. U tom kontekstu, Mulla Sadra uvodi i pojam uprisutnjenog znanja koje se javlja kao rezultat uspostavljanja identiteta između onog ko spoznaje i onog što spoznaje. Drugim riječima, u tom procesu sjedinjenja spoznavaoa i inteligibilije (*ittihad al-aqil wa al-ma'qul*), posredstvom prevladavanja odnosa subjekt – objekt, dolazimo do uprisutnjenog znanja koje je takva vrsta spoznaje koja sve svoje relacije ima unutar vlastitog okvira, tako da se cijela anatomija tog pojma može držati istinitim bez ikakve implikacije neke izvanjske objektivne reference. Relacija spoznavanja u toj formi znanja je sobstvo – objekt, bez nametanja veze s izvanjskim objektom. Ono što smo ovdje prisiljeni zvati objektivni objekt nije ni na koji način drugačije u svom egzistencijalnom statusu od subjektivnog objekta. Zapravo, vrsta objekta koju mi označavamo kao esencijalnom za pojam znanja kao takav, i koji je imanentan umu spoznavajućeg subjekta, zapravo je, u uprisutnjenom znanju, apsolutno ujedinjena s objektivnim objektom. Zapravo, kada govorimo o uprisutnjenom znanju, objektivni objekt (ono što se spoznaje) i subjektivni objekt (spoznavalac) jesu jedno i isto. Uprisutnjeno znanje stoga je konstituirano od jednostavnog smisla objektiviteta, koji je neposredno prisutan u umu spoznavajućeg subjekta i tako logički sadržan u definiciji pojma samog znanja / spoznaje.⁸ I dok je izvorna struktura uprisutnjenog znanja jednostavna i nedjeljiva, konceptualna analiza rastače ju u tri međusobno povezane komponente. Shodno tome, konceptualno znanje (*'ilm husuli*) je ona vrsta znanja koja uvažava subjektivni objekt, odvojeni objektivni objekt i koja uključuje određenu vezu između jednog od ovih objekata s drugim. Zapravo, kombinacija izvanjskih i unutarnjih objekata zajedno s najvišom razinom korespondencije između njih čini suštinu ove vrste znanja. S druge strane, jedna od glavnih karakteristika uprisutnjenog znanja (*'ilm huduri*) jeste njegova oslobođenost od dualizma istine i laži (pogreške), zbog toga što suština ovog obrasca znanja nije vezana za pojam korespondencije, gdje usljed posredovanja određenih pojmova može doći do uključivanja onih pogrešnih, koji u konačnici dovode do neautentičnosti iskaza ili nevaljanosti spoznaje. Stoga, uprisutnjeno znanje zahtijeva takvo sjedinjenje, pri kome spoznavalac svojom egzistencijom prožima egzistenciju onog što spoznaje. Riječ je o

⁵ Poistovjetivši pojam *hikma*, koji se susreće u sintagmi kojom se izvorno imenuje Sadrova misao (*hikma muta'aliyya*), s onim što jeste *hikma ilahiyya*, Seyyed Hossein Nasr i Henry Corbin će Mulla Sadru vidjeti primarno kao teozofa.

⁶ Kritizirajući Nasra ali i druge u njihovom čitanju Mulla Sadre, Hossein Ziai kazat će kako je riječ o *metafizičkoj filozofiji*, te da svako uvođenje pojma teozofija vodi nepotrebnom mistificiranju. Vidjeti: Hossein Ziai, "Mulla Sadra: his life and works", u S. H. Nasr & O. Leaman, *History of Islamic Philosophy*, Routledge, London & New York.

⁷ Sadr al-Din Shirazi, *Asfar*, vol. 1, str. 315.

⁸ Mahdi Hairi, *The Principles of Epistemology in Islamic Philosophy*, SUNY Press, 1992, str. 43.

⁹ Vidi: Hossein Ziai, "Sadr al-Muta'allihin and the Question of Knowing and Being", u *Mulla Sadra and Comparative Studies*, vol. 4 (The papers presented at the World Congress on Mulla Sadra), Sadra Islamic Philosophy Research Institute, Tehran, 1999, str. 191-223.

¹⁰ Mahdi Hairi, *The Principles of Epistemology in Islamic Philosophy*, SUNY Press, 1992.

¹¹ Više vidjeti u: Zailan Moris, *Revelation, Intellectual Intuition and Reason in the Philosophy of Mulla Sadra*, Routledge Curzon, London & New York, 2003. Riječ je o jednoj od najznačajnijih studija o Mulla Sadrovoj filozofiji napisanih na Zapadu u skorije vrijeme. U središtu Zailanove pažnje nalazi se pitanje Mulla Sadrove sinteze koja nastoji objediniti i u jedinstvenu cjelinu uključiti ono znanje koje je dostupno kroz revelaciju, gnozu i diskurzivnu filozofiju. Analizu tog pitanja Zailan Moris vrši unutar tri ključna poglavlja, odnosno na tri razine. Kao prvo, da li je uopće moguće govoriti o sintezi u Mulla Sadrovoj filozofiji; drugo, ako je tomu tako, postavlja se pitanje na koji je način sinteza izvršena; i treće, da li se može reći da je Mulla Sadra uspio u svojim sintetizirajućim naporima. Odgovor na prvo pitanje daje kroz analizu četiri fundamentalna principa njegove filozofije, i to a) ontološko prvenstvo (*asalah*), jedinstvo (*wabadah*) i gradacija bitka (*taskik*); b) transsupstancijalno gibanje (*hanakt al-dzawhariyyah*); c) sjedinjenje spoznavaoca i spoznatog (*ittihad al-aqil wa ma'qul*); d) neovisnost i pročišćenje (*ta-dzrid*) imaginativne moći od tijela. Nakon izlaganja Mulla Sadrove interpretacije gornja četiri principa, Zailan Moris ukazuje na same izvore iz kojih je filozof iz Širaza u značajnoj mjeri crpio rečene ideje i inspiraciju za njihovo daljnje odmišljanje. Odmah nakon toga autorica se bavi pitanjem metodologije koja otkriva način na koji je Mulla Sadra razvio vlastitu sintezu, da bi u konačnici ponudila jednu evaluaciju koja ukazuje na značaj njegove filozofije ali i utjecaj koji je imala na kasniji razvoj muslimanske misleće tradicije.

jednoj od ključnih pozicija unutar Mulla Sadrove filozofije, koja će voditi ka učenju o identitetu između spoznavanja i bivanja, odnosno ka viđenju znanja i spoznaje kao jednog od modaliteta egzistencije.⁹

Jaz između transcendentnih istina sadržanih u objavi i razumske prostorno-vremenske uvjetovanosti Mulla Sadra je premostio posredstvom intelektualne intuicije ili otkrovenja. Dakle, prema Mulla Sadrovom mišljenju, intelektualna intuicija javlja se kao rezultat iluminacije od strane Aktivnog Intelektualnog Intelektualne intuicije ili otkrovenja. To pokazuje da postoji važna i nužna veza između objave i intelektualne intuicije ili otkrovenja. Posredstvom objave ljudski intelekt u mogućnosti je da se aktualizira. Intelektualna intuicija nije odvojena niti neovisna o objavi. Riječ je o kušanju božanske milosti na način iluminacije i raskrivanja onih 'zastora' koji čovjeka priječe da vidi istine transcendentnog karaktera. Takva iskustva ne mogu biti u suprotnosti sa samom objavom, nego su, zapravo, određena vrsta potvrde istinitosti onog što je otkriveno kroz Riječ Božiju. Naprimjer, brojni ajeti u Kur'anu govore o ponovnom stvaranju (*khalq dzadid*) i prolaznoj prirodi ovog svijeta (Qur'an, 50:15, 56:60-61, 28:88, 55:26-27). Međutim, prema Mulla Sadrovom gledištu, diskurzivna i spekulativna misao ne može u potpunosti shvatiti ili s krajnjom izvjesnošću spoznati značenje ovih božanskih poruka. Samo intelektualna intuicija može izraziti značenja i značaj ovih ajeta na jedan krajnje neposredan način. Mulla Sadra ističe da je njegovo učenje o transsupstancijalnom gibanju, o kome Kur'an govori na određeni način, direktno rezultat takve intelektualne intuicije. Zapravo i Objava i intelektualna intuicija imaju isti izvor, s tim da se u potonjem slučaju ne radi ni o kakvom poslanstvu ili bogojavljanju čiji sadržaji imaju karakter vjerzakona. Kognitivne sadržaje iluminacijskog iskustva razum može spoznati posredstvom svoje analitičke moći konceptualizacije i zaključivanja. Drugim riječima, one sadržaje koji su sada učinjeni dostupnim kroz jednu drugačiju dimenziju iskustva razum će prevesti u one kategorije i pojmove koji mogu prenijeti značenje tog intuitivnog iskustva.

Ako bismo htjeli jasnije odrediti pojam intelektualne intuicije, mogli bismo kazati da ona označava neposredno kušanje ili dohvaćanje inteligibilnih formi (*ma'qulat*) i esencija (*ma'ani*) duhovnih realiteta ili bića bez posredovanja umskih koncepcija, reprezentacija ili potvrđivanja bilo čega. U intelektualnoj intuiciji subjekt koji spoznaje neposredno je svjestan objekta svog iskustva. Spoznati objekt neposredno je prisutan u spoznavanju subjekta u momentu njegovog iskustva ili poimanja. U intelektualnoj intuiciji spoznavajući subjekt i spoznati objekt nisu polarizirani, nego su ujedinjeni u samom aktu spoznavanja.¹⁰ Gnoza, koja je neposredno spoznavanje Boga i onostranih realiteta, najviši je oblik spoznaje dosegnute posredstvom intelektualne intuicije. Dok se u islamskoj filozofiji intelektualna intuicija najčešće označava pojmom *ta'addul* (intelekcija), ukazujući na funkciju teorijske moći (*al-quwwah al-alimah*) ljudske racionalne dimenzije (*al-quwwah al-natiqah*), u sufizmu se intelektualna intuicija najčešće označava pojmom *kašf* (otkrovenje), *dhawq* (kušanje) i *šuhud* (osvjedočenje), pri čemu su sve ove kategorije povezane sa srcem (*qalb*), koje je sami lokus ljudske svijesti i koje, prema principima islamskog misticizma, posjeduje najvišu sposobnost spoznavanja unutar čovjeka.¹¹

Premda primarno epistemološkog karaktera, valja kazati kako je Mulla Sadrova teorija o *sjedinenju* spoznavaoca i predmeta spoznavanja (*ittihad aqil wa*

ma'qūl) snažno utemeljena u njegovoj ontologiji i metafizičkoj teoriji općenito. Naravno, riječ je o jednom od glavnih principa njegove filozofije i fundamentalnih postavki spoznajne teorije. Iako je izvor Sadrovog epistemološkog stajališta o sjedinjenju spoznavaoa i spoznatog božanska inspiracija ili nadahnuće, kako i sam tvrdi¹², valja kazati da njegovo izlaganje ima filozofski karakter. Također, poštujući Sadrovu tvrdnju o osobnosti izvora za ovo učenje, moramo napomenuti da Mulla Sadra ipak nije bio prvi koji je formulirao i izložio ovu teoriju. Naime, ovaj epistemološki princip ranije su izložili neoplatonisti, što je činjenica koja je bila poznata i samom Mulla Sadri. Naprimjer, u djelu *Hikma al-aršīyya* Mulla Sadra priznaje svoj dug prema antičkim filozofima, osobito Porfiriju, koji su izlagali ovu doktrinu, ali također vjeruje da je njegova metoda zaključivanja i promišljanja o ovom pitanju u suglasju sa njima.¹³ Međutim, Mulla Sadra smatra kako je on ipak prvi muslimanski filozof koji je sustavno izložio ovaj princip i ponudio valjanu filozofsku argumentaciju. S druge strane, Ibn Sina ali i neki drugi peripatetički filozofi, koji su bili na tragu aristotelijanskog određenja znanja / spoznaje – kao apstrahiranja forme objekta od njegovih materijalnih svojstava i sjedinjenje apstrahiranog s ljudskim intelektom – odbili su prihvatiti teoriju o sjedinjenju (*ittihād*). Ipak, Mulla Sadrovo određenje znanja kao modaliteta egzistencije, logički korespondira s njegovim metafizičkim stajalištem da je egzistencija sama zbilja. Budući da je, kako tvrdi Mulla Sadra, svako znanje neki oblik postojanja, slijedi da je svako spoznavanje zapravo sama prisutnost tog vida postojanja u umu spoznavaoa. Međutim, da bi takvo nešto bilo moguće, nužno je da dođe do (egzistencijalnog) sjedinjenja između subjekta i objekta spoznavanja. Mulla Sadra odbija Ibn Sinin stav da se u aktu spoznavanja promjena jedino događa u spoznatom / opaženom objektu a ne u ljudskoj duši. Prema Mulla Sadri, u aktu spoznavanja promjena se ne događa samo u spoznatom objektu, nego također i u duši spoznavaoa. U svakom aktu spoznavanja duša zaposjeda novu razinu bitka. Princip da znanje uključuje zaposjedanje nove razine bitka duše temelj je Mulla Sadrovog stava da znanje / spoznavanje transformira bitak spoznavaoa. Spor između Mulla Sadre i Avicene u vezi s ovim pitanjem tiče se njihove antropologije. Naime, dok je kod Avicene duša oduvijek bila odvojena supstanca u ozbiljenju, a progresivni stupnjevi pripisivani isključivo umu (*intellectus materialis, adeptus, in habitu, in actu*), Mulla Sadra je smatrao kako duša nema status odvojene supstancije, te da takvi stavovi vode ka potpuno pogrešnim zaključcima. Motriti dušu kao zasebnu supstanciju, koja ima svoj um u potencijalitetu, znači uspostaviti takav dualitet subjekt – objekt koji ne dopušta sjedinjenje. Ljudska duša, zahvaljujući unutar-supstancijalnom gibanju i egzistencijalnoj metafizici koju Mulla Sadra uspostavlja, tek treba proći nivoe i preobrazbe kako bi postala onom ljudskom dušom, “koja ne samo da susreće umovane forme nego i postaje tim formama”. Od samog sjedinjenja s tijelom ona je nešto materijalno, te joj nematerijalnost tek treba pribaviti. Cijeli taj proces njenog uspona i napredovanja na skali bitka, koji nije ništa drugo do proces spoznavanja, Sadra vidi kao svojevrsnu “povijest” duše ili bolje “povijest spoznavajućeg subjekta”. Ne postoji više ono mišljeno ili spoznato kao objekt koji ima vlastitu egzistenciju. Naprotiv, moguće je govoriti samo o subjektu koji umuje.¹⁴

Budući da se u Mulla Sadrovom slučaju prostor spoznaje otvara i ka onom “izvanrazumskom”, u čemu se zapravo pokazuje karakter njegove filozofije ali i

¹² Na marginama rukopisa *Asfara*, a u odjeljku posvećenom pitanju sjedinjenja spoznavaoa i spoznatog, postoji vlastoručna zabilješka Mulla Sadre o iskustvu koje je imao u kontekstu ovog pitanja: “Primio sam tu inspiraciju (o sjedinjenju spoznavaoa i spoznatog) u vrijeme kada je sunce izlazilo, u petak sedmog džumadel-ula, 1037. godine po hidžri (odnosno 14. januara 1628.), kada je već bilo prošlo pedeset i osam godina od autorovog rođenja.” Vidi: Zailan Moris, *Revelation, Intellectual Intuition and Reason in the Philosophy of Mulla Sadra*, Routledge, London & New York, 2003.

¹³ Vidjeti: Sadr al-Din Shirazi, *Hikma al-aršīyya*, u James Moris, *The Wisdom of the Throne: Introduction to the Philosophy of Mulla Sadra*, Princeton University Press, 1981, str. 115.

¹⁴ Vidjeti: Sadr al-Din Shirazi, *Risalah fi ittihad al-aqil wa al-ma'qul* (Treatise on the Unification of the Intellector and the Intelligible), u Ibrahim Kalin; *Knowledge in the Later Islamic philosophy: Mulla Sadra on Existence, Intellect and Intuition*, Oxford University Press, 2010, str. 256–292.

osobiti utjecaj ekberijansko-suhrawardijanske tradicije sufizma, to će podrazumijevati uvođenje jedne nove tipologije spoznajnih organa. Integrirajući kategorije intelektualne intuicije ili neposrednog kušanja (*dhawq/šawq*), otkrovenja (*kašf*) i kontemplacije (*mušabada*) u sistem vlastite filozofije, Mulla Sadra će uz intelekt (*ʿaql*) legitimirati ideju duha (*ruh*), duše (*nafs*), duhovnog srca (*fuad*) i stvaralačke imaginacije (*kbiyal*) kao organe transcendentne spoznaje. Dok duh predstavlja sami korijen ljudskog bića pripravljen za dohvatanje samih esencija stvari / egzistenata, duša je kao spoznajni organ osposobljena za kretanje po onoj *scali perfectionis* koja omogućuje zaposjedanje stupnja potpunog savršenstva (*kamil*) i duhovne smirenosti (*mutma'innah*), te zadobivanja onih spoznaja koje jamči takav uzlazno-spoznajni hod. Nadalje, duhovno srce (*fuad*) – prema mišljenju muslimanskih mislilaca – predstavlja organ neposredne spoznaje (*ma'rifa al-kašfiyya*) i mjesto očitovanja Apsoluta pod neponovljivim vidovima. Upravo iz kušanja takve blizine i zbiljske Prisutnosti (*budur*), srce zahvata nove spoznaje bivajući i svjedokom (*šahid*) i osvjedočenim (*mašhud*). Konačno, stvaralačka imaginacija omogućava “viđenje” samih duhovnih realiteta te, bivajući razdjelnicom između svijeta profinjenih formi i svijeta osjetilnog, posjeduje moć nadilaženja suprotnosti i spajanja duhovnih zbilja s osjetilnim formama. Takvo određenje i hijerarhijski ustroj spoznajnih organa – primarno svojstvenih učenju islama, osobito njegovoj ezoterijskoj tradiciji – našli su svoje mjesto u kreiranju temeljnih dimenzija islamske filozofije u njenoj kasnoj fazi.

Mulla Sadrova sinteza triju izvora znanja, utemeljena na njihovom jedinstvu i hijerarhiji, osigurava održivu metodu filozofiranja unutar religijskog univerzuma kojim dominira i kojeg dominantno određuje objavljena Riječ Božija. Rečena sinteza zadovoljava zahtjev vjerovanja u Božiju objavu, strogi zahtjev logičkog mišljenja i potrebu za personalnim i neposrednim iskustvom Boga i duhovnih realiteta. Stoga ne iznenađuje da Mulla Sadra i njegova filozofija dominiraju intelektualnom scenom Irana već posljednja tri i pol stoljeća.¹⁵

Konačno, Mulla Sadrova filozofija nudi novi okvir za bolje i potpunije upoznavanje muslimanskog mišljenja, a što je pretpostavka za utemeljenije međusobno razumijevanje između Istoka i Zapada. Dublje filozofsko razumijevanje pojmova i ideja s obje strane nasušna je potreba u današnjem svijetu koja bi mogla voditi ne samo bojem upoznavanju nego i drugačijoj *vrsti* kulturološke i civilizacijske komunikacije.

¹⁵ Zailan Moris, *Revelation, Intellectual Intuition and Reason in the Philosophy of Mulla Sadra*, Routledge Curzon, London & New York, 2003, str. 203.

Literatura

- Fakhry, Majid, *History of islamic philosophy*, Columbia University Press, New York, 2004.
- Hairi, Mahdi, *The Principles of Epistemology in Islamic Philosophy*, SUNY Press, 1992.
- Kalin, Ibrahim, *Knowledge in the Later Islamic philosophy: Mulla Sadra on Existence, Intellect and Intuition*, Oxford University Press, 2010.
- Khamenei, S.M., *Mulla Sadra's Life, Character and Philosophy*, SIPRI, Tehran, 2009.
- Moris, Zailan, *Revelation, Intellectual Intuition and Reason in the Philosophy of Mulla Sadra*, Routledge, London & New York, 2003.
- Moris, James, *The Wisdom of the Throne: Introduction to the Philosophy of Mulla Sadra*, Princeton University Press, 1981.
- Nasr, Seyyed Hossein; Leaman, Oliver, (ed.), *History of islamic philosophy*, Routledge, London & New York.
- Nasr, Seyyed Hossein, *Islamic Philosophy from Its Origin to the Present*, SUNY Press, 2006.
- Shirazi, Sadr al-Din, *Asfar*, Bejrut, 2011.

- Shirazi, Sadr al-Din *Kitab al-Masha'ir*, prev. Ibrahim Kalin pod naslovom *The Book of Metaphysical Penetrations*, (dvojezično izdanje), Brigham Young University Press, Provo – Utah, 2014.
- Shirazi, Sadr al-Din, *Kitab al-Masha'ir*, prev. P. Morewedge kao *The Metaphysics of Mulla Sadra*, Global Publications, Association New York, 1992.
- Shirazi, Sadr al-Din, *The Elixir of Gnostic* (Iksir al-a'rifin), Brigham Young University Press, Provo – Utah, 2003.
- Ziai, Hossein, "Sadr al-Muta'allihin and the Question of Knowing and Being", u *Mulla Sadra and Comparative Studies*, vol. 4 (The papers presented at the World Congress on Mulla Sadra), Sadra Islamic Philosophy Research Institute, Tehran, 1999.
- Ziai, Hossein, "Mulla Sadra: his life and works", u S. H. Nasr & O. Leaman, *History of Islamic Philosophy*, Routledge, London & New York.

Abstract

Mulla Sadra's Theory of Knowledge

Rusmir Šadić

Recent research and numerous titles published in the West prove unfounded views about "the end" of the Islamic philosophy after the death of Averroes and testify to the existence of a rich intellectual tradition developed within Muslim intellectual circles. Epistemology, although inextricably linked to the ontology and metaphysics, belongs to the disciplines that are particularly cherished within the later Islamic philosophical thought. The author shows that on the example of the doctrine on unification of intellector and intelligible (*Ittihad al-'āqil wa al-ma'qūl*), and ideas of knowledge-by-presence (*'ilm al-huduri*), which are the categories that predominantly belong to Sadrian philosophical tradition.

Keywords: theory of knowledge, Islamic philosophy, unification argument, knowledge-by-presence.